

SCHLEIERMACHER A CSALÁDRÓL ÉS A NEVELÉSRŐL

Hans van Crombrugge

Catholic University, Department of Philosophy, Leuven

*„A család ...
mindazon dolgok összessége,
amelyek máshol csak szétszór-
va léteznek...” (F.D.E.
Schleiermacher, 1913)*

A család mint nevelési környezet és a szülő mint nevelő pozitív megítélése nem magától értetődő felfogás. A modern pedagógiai elmélet kialakítása során kezdettől fogva szembeszűlnünk kell azzal az alapvető kétellyel, amely a szülők pedagógiai szándékosságával és hozzáértésével ill. a családi élet jegyeivel kapcsolatban fennáll. A családi és nevelési ideálok, jelenségek változtak az idők folyamán: *Rousseau*-tól, aki képtelen volt a családnak megfelelő helyet találni pedagógiai gondolkodásában, *Kant* kétségein keresztül, *Pestalozzinak* a „lakószoba” abszolutizálásán, *Fichte* kis államán, majd *Herbart* javaslatain át, miszerint váljon intézményessé a házitanítóskodás, eljutottunk egészen *Hegel* családmeghatározásáig mint a fejlődési folyamat szükségszerű, ugyanakkor még mindig nem teljes momentumáig. A folyamatban komplex strukturális és kulturális tényezők is közrejátszottak. Saját vizsgálataink során a pedagógiai elméleten belül a (szempont-) változásokra fektettünk hangsúlyt. Különböző résztanulmányokban a már említett gondolkodókat részletesen tárgyaltuk (*Crombrugge*, 1992). Jelen tanulmányunkat *Schleiermachernek* szenteljük.

Erich Weniger A pedagógiai kérdésfeltevések társadalomtörténetéről és szociológiájáról című, 1936-ban megjelent munkájában többek között megállapítja, hogy a családi nevelés pozitív elmélete először *Schleiermachernél* és *Pestalozzinál* jelentkezik. Pozitív elméleten olyan elméletet ért, amely (1) a családi nevelés szerepét nem tartja jelentéktelennek, hanem megfogalmazza annak különös jelentőségét; amely (2) nem fogad el „pótszervezési módozatokat”; és végül amely (3) ezen nézetekből kifolyólag a többi nevelési környezetet „nevelési kritikái” szemszögből vizsgálja. Az úgynevezett „pótszervezési módozatok”: *Rousseau* és *Herbart* házitanítója és *Fröbel* óvodája. A családi nevelés jelentőségének redukálását és/vagy e nevelés kritikájának nem pedagógiai szemléletét *Platónnak* és *Fichtének* tulajdonítják (*Weniger*, 1964). Nem csodálkozhatunk azon sem, hogy *Pestalozzi* neve ebben a kontextusban felmerült. Könnyen belátható ugyanis, miért *Pestalozzi* pedagógiája a családi nevelés pozitív elméletének. Pedagógiájában a „lakó-

szoba” olyannyira középpontban áll, hogy nélküle az emberré válás elképzelhetetlen. A család és a családi nevelés nála elméleti megközelítés nélkül is minden nevelés modelljeként és normájaként szolgál. Ahelyett, hogy a nevelést a házitanító vagy az óvoda feladataként fogná fel, a mindenütt jelenlévő, gyermekéhez eloldhatatlan köteléssel fűződő anya áll pedagógiája középpontjában.

Hogyan gondolkodik erről a kérdéstről *Schleiermacher*? Pedagógiája mindenekelőtt társadalomtudományi megközelítésből (ld. *Wenigernél*), formális jegyeiről vált ismertté: dialektikus jellegéről és perspektíváiról, amelyeket egyfajta autonóm pedagógia előtt nyit meg (*Langewandt*, 1987). Ha egy „nevelési környezetet” tartalmi szempontból *Schleiermacher* nevével fémjelzünk, akkor ez jelenti a nyilvános nevelést általában és az egyetemességet különösképpen (*Krautkrämer*, 1979). A család helyéről és jelentőségéről *Schleiermacher* pedagógiájában csupán egyetlen kiadatlan (és figyelemre nem méltított) disszertáció foglalkozik (*Preuß*, 1966). A német teológus-pedagógus 1826-ban tartott pedagógiai előadásainak *Lichtenstein* által gondozott kiadásában (a szerző egyébként az említett disszertáció konzulense volt) minden további magyarázat nélkül kimaradt a „*külön részből*” a családi nevelésről szóló rész (*Lichtenstein*, 1959). Így elmondhatjuk, hogy *Schleiermacher* pedagógiája nem tartozik a régóta kutatott témák közé.

Tanulmányunkban ismertetjük a család helyét és jelentőségét *Schleiermacher* pedagógiájában. Először azt vizsgáljuk, mit mond pedagógiai előadásaiban a családi nevelésről. Az ezt következő részben *Schleiermacher* etikáját tárgyaljuk. Hiszen az etika adja meg a pedagógia megértéséhez általában, de különösen a család szerepének megértéséhez szükséges alapelemeket. A harmadik részben összehasonlítjuk interpretációnkat a keresztény családi tűzhelyről szóló prédikációkkal. Ez az egyetlen műve *Schleiermachernek* a házasságról és a családról pedagógiai- és etikai előadásainak idejéből, amelyet saját maga adott ki. Az összegzésben visszatérünk *Weniger* téziséhez és *Pestalozzihoz*.

Pedagógia

Schleiermacher 1826-os pedagógiai előadásaiban rendszeresen tárgyalja a család-témát. Az általános részben – amelyben általános elveket fejt ki – többször utal a család és a nevelés közötti különbségre. A külön részben – amelyben ezeket az elveket a nevelés különböző fázisainak megfelelően dolgozza ki – a családi nevelés feladatait, az első fázist igen részletesen tárgyalja.

Weniger téziséét tekintve feltűnik, hogy *Schleiermacher* a családi életnek újra és újra nem pedagógiai, hanem sokkal inkább propedeutikus jellegét emeli ki. „Az első periódust minden viszonylatban propedeutikusként jellemeztük, amely egyúttal a család életének szerves részét képezi.” (*Weniger* és *Shcuze*, 1966. 166. o.) A „propedeutikus” szó választása nem véletlenszerű. Mindkét szónak ugyanaz a töve: *paedeia*. A családi élet összefügg a képzéssel, de ez nem szigorú értelemben vett képzés. Olyasvalami, amely megelőzi a képzést és előkészíti azt. Ugyanakkor többet sugalmaz, mint csupán előkészítés. A propedeutika úgy viszonyul a képzéshez, mint az általános a specifikushoz. Az

általános úgy értendő, mint ami még nem differenciálódott, de a specifikust már magjában hordozza (Günzler, 1984). Így *Schleiermacher* viselkedésről és mimikáról mint kommunikációs formákról beszél, olyan nyelvről, amely a későbbi nyelvújítás előhírnökének tekinthető. Vagy az éhség csillapításáról: a meglegedettség érzése, mellyel együtt jár a boldogság- és a biztonság érzése.

A család a kisgyermek számára rendkívül nagy jelentőséggel bír. Itt tulajdonképpen még a nyelvújítás előtt álló gyermekről van szó. Ha egyszer a nyelvújítás megtörtént, a nevelés el tudja hagyni, és el is kell, hogy hagyja a családot. A nyelvújítással ugyanis gyermek és szülő között új valóság születik. A gyermek, aki az anya része volt, születése után még a család része. Egy organikus része, aki közvetlenül részese a családi életnek. A nyelv kialakulásával belép az emberek közé egy olyan valóság, amely túlmutat ezen a családi történeten: az emberi kapcsolatok, a vallás, a tudományok, a nép. A nyelvújítás előtt a gyermek még teljességgel és egészen lojális a szülei szemében, a nyelv kialakulásával már ezek a realitások is jelen vannak.

Ez legjobban azzal az ellentéttel érzékeltethető, amelyet *Schleiermacher* már az első részben felállít szeretet és törvény, család és állam között (Weniger és Schulze, 1966). A család egy szereteten alapuló közösség. Anya és gyermek egymáséi: az anya mindent megtesz a gyermekért és a gyermek feltétel nélkül szót fogad neki. Ez a kötelek kiterjed az apára és a testvérekre, mivel a család egy szereteten alapuló közösség.

Schleiermacher egyébként világosan definiálja, mit jelent számára a család. Egy nem teljes családról beszél, vagyis egy olyan családról, amelyből hiányoznak a cselédek, csak férj, feleség, és gyerekek alkotják az együttélés szeretetteljes minőségével (Weniger és Schulze, 1966).

A szülő gyermekkel szembeni cselekedetei nem szabályszerűek, vagyis a szülők nem követnek meghatározott szabályokat. Ha a gyermek nem kívánatos viselkedést tanúsít, a szülők reakciója nem büntetés vagy autoritás, hanem sokkal inkább fizikai erőszak és a spontán érzelmi rosszállás kifejezése. Ez nem azt jelenti, hogy a szülők teljesen kiszámíthatatlanul, cél nélkül cselekednének. A szülőknek ugyan nincsenek elméleteik cselekedeteikre, de van elképzelésük arról, milyen szándékaik vannak a gyermekeikkel. Ezért lesznek adott pillanatok, amikor a szülők igen céltudatosan viselkednek a gyermekeikkel szemben, bár ezek csak rövid ideig tartanak. A céltudatos cselekvés csupán szörványosan van jelen. A nevelés – amely csak a nyelvújítást követően válik lehetővé – ezzel szemben áll: szabályszerű, autoriter, következetes. A nyelvújítás előtt mindenekelőtt a szeretetközösség veszi körül a gyermeket, amely spontán és közvetlenül alakítja őt. Itt feltűnően hangsúlyozza *Schleiermacher* a fokozatosságot. A fokozatosság, a folyamatszerűség, a fejlődés állandó előrehaladása, az ellentétek kerülése – amennyire ez lehetséges – az első elv, amelyre újra és újra visszatér.

Schleiermacher világosan elkülöníti egymástól a családi történeteket és a nevelő cselekedeteit. Az viszont, ami a családban történik, nem áll ellentétben a nevelő cselekedetekkel, hanem propedeutikus, befejezetlen és közvetlenül formál.

Felmerül a kérdés, milyen alapon véli *Schleiermacher*, hogy mindez a családnak tulajdonítható.

A pedagógiai előadásokban három elem található, amelyek mind egyirányba mutatnak: az etika felé.

- 1) A család képző erejének jellemzői, mint a közvetlenség, az elméletnélküliség, a spontaneitás azon teljes etikai állapot jellemzői, amelynek – ha egyszer elérték – nincs szüksége pedagógiai elméletre ahhoz, hogy folytatódjék és az embert formálja (v.ö. *Weniger* és *Shculze*, 1966. 96. és 32. oldalakkal).
- 2) Már láttuk, hogy *Schleiermacher* modelleszaládként a szolgáló nélküli családot hozza fel, amelyben a férjet, a feleséget és a gyerekeket a szeretet kapcsolja össze. Az anya-gyermek szeretet természetből fogva adott. A férj és a feleség közötti szeretetről nem mond többet, mint hogy a szereteten alapuló közösségben az anya és a gyermek közötti szeretet kiterjed az apára. A Weniger-kiadás egyik lábjegyzetében a szerkesztő kiegészítő gondolatokra utal a házassággal kapcsolatban, aszerint, ahogyan azok az Etikában megtalálhatók (*Weniger* és *Shculze*, 1966).
- 3) A férj-feleség kapcsolatról a leány képzésének problematikájával kapcsolatban is szó esik. A családban a leány eleget tanulhat arról világról, amelyben a férfiak mozognak, mégpedig az anyán és később férjén keresztül. Ezt a nőt olyan szoros kapcsolat fűzi a férjéhez, hogy szinte eggyé válnak a családban. Az anyalányakötélék olyan szoros, hogy a leány, anélkül, hogy elhagyná családját, megismeri a világot. Ez utóbbi, mint látni fogjuk, az Etika egyik központi témáját képezi.

Etika

Az Etikában (*Schleiermacher*, 1913) a szerző tárgyalja a nemek közötti kapcsolatot, a házasságot és a családot a jóságról szóló tanításában. A házasságot itt tökéletesen etikai formának tekinti. Ezt az etikát egyfajta szociológiaiaként vagy szociális filozófiaként kell értelmezni, amelyben az együttélést a lehetőségekhez mérten fejtegeti (*Scholz*, 1983). Ebben az etikában központi jelentőségű a legfőbb jó fogalma (*Schleiermacher*, 1989). Ezt a legfőbb jót úgy értjük, mint természet és értelem tökéletes összetartozását, amikor is a természet és az értelem az egymásbaolvadás során válik önmagává (*Moxter*, 1992). Ezt a legfőbb jót tartalmilag nem lehet meghatározni, kivéve, ha a meglévő állapotokból indulunk ki. Az együttélés tényleges formái, amelyeket *Schleiermacher* megkülönböztet, a következők: vallás, tudomány, állam és társasélet. És hasonlóképpen a család, amely viszont különleges helyet kap.

A legfőbb jót így e különböző „etikai formák” tökéletesen harmonikus együttléteként értelmezhetjük, ahol mind egyre jobban kibontakozik és ily módon egyre inkább kiteljesedik a többivel alkotott harmóniája. Ez az organiztikus szemléletmód nem csak azt feltételezi, hogy egyéni kibontakozás és harmonikus együttlétek egymást implikálják, hanem egy végcél is feltételez, egy végcél, amelyet mint a kiindulópont tökéletes megvalósulását értelmezhetünk. Ez a végcél a legfőbb jó. Kiindulópontként a természet és az értelem minimális egységét kell feltételeznünk, egy egységet, amely azonban még nem bontakozott ki, más szóval, amely még nem tudatosodott. Ahol az értelem még nem teljesen testesült meg a természetben, ahol a természet még nem teljesen öltött lelket. Ez a történelmi folyamat a szeretet folyamata.

Miként a végpont nem ismeretes, a kiindulópontot sem igazán ismerjük, csupán feltételezhetjük. Itt azonban egy külön forma szimbolizálja a legfőbb jót és természet és értelem mozgásának együttesét: a család, illetve pontosabban: a nemek kapcsolata, a házasság és a család. Mind az etikai folyamat feltételezett kiindulópontjának vizsgálatával, mind pedig a végpont vizsgálatával kapcsolatban nagy jelentőséggel bírnak ezek a realitások. A házasságban nő és férfi, nyilvánvalóan egymás ellenpólusaiként, egymásban oldódnak fel és képeznek egységet – a családot –, amely a gyermek születése és nevelése által tovább differenciálódik.

Más szóval, értelem és természet egysége nem olyan feladat, amelyet egy személy önmagában teljesíthet. A férj itt a feleségre, a feleség a férjre van utalva. *Schleiermacher* a házasságot férfi és nő egymásra találásának tekinti, melynek során a férfi és a nő tipikus jegyei, amelyeket az egymásra találás előtt kultiválnak, az együttélés során eltűnnek, „extingálódnak”. *Schleiermacher* az Etikában nem beszél a családi férfi-nő szereposztásról sem. Ugyanúgy nem szól a gyermek neméről. A gyermek itt úgy jelenik meg, mint a szülő egyoldalúságának legyőzése; nevelése mint olyan folyamat, amely által a család egysége a felnövekvő gyermekben „kap értelmet”.

Schleiermacher az Etikában nem tárgyalja a nevelés „technikai részét” – ezzel kapcsolatban a pedagógiára utal. Beszél viszont arról az etikai adottságról, amelynek köze van a neveléshez: a szülő és a gyermek közötti szeretetről. A gyermek egységet alkot az anyával, először organikusan, később mint róla gondoskodó személlyel, és az anyán keresztül az apával és a testvérekkel. A gyermek ezt az egységet nem akarja magától felbontani, ez a szülők feladata: szeretetük a gyermek, mint individuum fejlődésére irányul. A gyermek pietása a szülőkkel szemben az engedelmesség idejének meghosszabbítására, ezzel szemben a szülők szeretete az egyéniség fejlődésének szabadon engedésére, más szóval az engedelmesség idejének megrövidítésére irányul. Ily módon elkerülhető a családban a gyermek felnőtté válásának fejlődése következtében fellépő ellentét a szülők és a gyermek között; ez képezi minden erkölcsösség alapját. A „kiegészítésben” *Schleiermacher* e szülői és gyermeki szeretet közötti ellentétet pedagógiai elvnek nyilvánítja. Így jutunk el újra a pedagógiához.

Pedagógia és etika

Az etika és a pedagógia viszonyáról *Schleiermacher* gondolkodásában sokat írtak és az ezzel kapcsolatos állásfoglalások különbözőek (*Weniger* és *Schulze*). Érthető, hogy etika és pedagógia szorosan összefüggnek egymással – feltéve, hogy helyesen értelmezzük, mit ért *Schleiermacher* etikán és pedagógián. Az etikában a legfőbb jóról van szó, és azt vizsgálja, hogy ez hogyan érendő el. A struktúrába való betekintés alapján megalkothatjuk a genezist. Az etikában ezt tisztán úgy tekintjük, mint a természet értelemmel való „egyesülésének” folyamatát; ez a folyamat fokozatosan és folyamatosan megy végbe egy feltételezett minimális egységtől kiindulva természet és értelem maximális egyesüléséhez a legfőbb jóban. Más szóval, pusztán vizsgálati szempontból ez a folyamat alapvetően nem okoz problémát.

Itt következik a pedagógia jelentősége. Nem véletlenül indul ki a generációk empirikus adottságaiból. Tény, hogy a történelem nem egyszerűen a legfőbb jó fokozatos megvalósításáról szól, hanem generációk nyilvánvalóan nem állandó folyamata, melyek váltják egymást, miközben úgymond kénytelenek az egészet újra és újra előlről kezdeni. A nevelés így a legfőbb jó megvalósítására irányuló cselekvés, és abból az adott etikai állapotból indul ki, amelyet egy bizonyos generáció elért. A nevelésben az etikai folyamat úgymond mindig újra végbemegy, egyre gyorsabban és egyre magasabbra tör. Ez a jelentése *Schleiermacher* meghatározásának a nevelésről mint generációs kapcsolatról és annak nyilvánvaló ellentmondásairól, hogy a pedagógia függ egy időben és helyben adott etikai állapottól, de a jó ideájának elérésére irányul (*Schurr, 1975*). A maradandó etikai vívmányok közé sorolja *Schleiermacher* nyilvánvalóan a nemek egy bizonyos kapcsolatát és egy bizonyos családi formát. Minden egyéniség arra hivatott, hogy kultiválja nemiségét, de házasodjék is, mivel meg kell szüntetnie egyoldalúságát. Ez utóbbi – egymás kölcsönös kiválasztása – az egyetlen jogos indíték a házasságra. Egy ilyen házasság alapvetően felbonthatatlan és arra irányul, hogy gyermekeket nemzzen és neveljen (*Weizsäcker, 1927*). Ebben a családi életben minden férfi és nő közötti különbséget fel kell oldani; ez azonban nem zárja ki azt, hogy a férfi arra hivatott, hogy a családot a világban képviselje, és hogy a nő anyaként otthon maradjon (*Stenzel, 1986*). Ennek a családnak csak egy szervező elve van: a szeretet. Ez a szeretet köt (pietas) és elősegíti az individualitás kialakulását (szülői szeretet).

Egy ilyen típusú család tökéletes etikai forma. A nevelésnek, mint előre eltervezett, a jó ideájára irányuló cselekvésnek itt nincs helye. Egy ilyen családban az együttélés önmagában formáló erejű; az etikai történelemben való részvételt jelenti. A pedagógiának a történelem e pillanatában az a feladata, hogy a négy másik, már differenciálódott etikai terület – az egyház, az állam, a tudomány és a társasélet – kialakításában és összehangolásában részt vegyen. Ennek a köznevelés által kell megtörténnie (*Friebel, 1971*). A családi nevelés alapvetően hozzájárul e különböző szférákhoz, hisz megadja, már tökéletes etikai formaként a szükséges előkészítő fázist az ezekben a szférákban való életre. A családban semminek nem kell meghatározottan történnie. A családi élet, mint leírtuk, önmagában propedeutikus. *Schleiermacher* különböző tanácsai a családra vonatkozóan nem pedagógiai eljárások, hanem etikai alapelvek az ideális családi élet kialakításához. Ilyenek például a kiszolgáló személyzet jelenlétével kapcsolatos ellenvetései. A család, mint tökéletes etikai forma, úgymond elegendő önmagában, s egy harmadik jelenléte az együttélésnek egy korábbi, túlhaladott formájára utal vissza. A családi élet önmagában formáló erejű. A családi életen keresztül nő fel a gyermek fokozatosan a nyelvelsajátításhoz. Ezzel elérkezik a család monopóliumának vége és jelentkeznek a különböző szférák.

A pedagógiában megnevezett fokozatosság első elve nyilvánvalóan egy olyan etikai elv, amely közvetlenül a természet és az értelem teljes egyesülésének állandó folyamatára, a szeretet ideájára vezethető vissza. Pedagógiai előadásában ezt a szeretetet feltételezi *Schleiermacher*, de semmit nem mond róla. Az Etikában viszont megadja a választ. Ennek a szeretetnek különböző formái vannak: létezik házastársi szeretet, szülői szeretet, a gyermek szeretete a szülei iránt, testvéri szeretet. A házastársi szeretet mindennek az alapja, míg a testvéri szeretet már a társas élet felé mutat. A szülői szeretet a gyermek egyéniségének fejlődését segíti, míg a gyermeknek a szülei iránt érzett szeretete – a

pietas – a gyermeket örökre szüleihez köti és így a generációkat köti össze egymással. A családi élet propedeutikus jellege a szeretet e formáin alapul. Más szóval tehát, a pedagógiát az etika nélkül nem lehetne megérteni. Az etika nem annyira a pedagógia kiegészítése, mint azt *Weniger* és *Schulze* állítja, hanem a annak nélkülözhetetlen alapja.

Prédikációk a keresztény családi tűzhelyről

A fent tárgyalt etika és pedagógia alapját *Schleiermachernek* a berlini egyetemen tartott előadásai képezik. Ő maga sohasem adta ki ezeket, vagy csupán egyetlen publikációjá szerkesztette össze őket (*Schulze*, 1961). Ellenben ebben az időszakban kiadta azokat a prédikációit, amelyeket lelkészként tartott a berlini Szentháromság-templomban. Ezek között található egy sor, a keresztény családi tűzhelyről szóló prédikáció. 1818-ban tartotta őket, 1820-ban publikálta és 1826-ban, amikor a legmélyebben dolgozta ki pedagógiáját, újra kiadta őket. A két, etika és pedagógia közé eső témát – a házasságot és a nevelést – itt együtt tárgyalja (*Braun és Bauer*, 1818). Ugyan prédikációiban egyértelműen hívő nézőpontból beszél és elemzéseit bibliai szövegek alapján készíti, nem valószínű, hogy az itt elmondottak erősen különböznenek az etikai vagy a pedagógiai elképzelésektől (*Meier-Dörken*, 1985). Maga *Schleiermacher* magyarázta el tudományos rendszerében, hogy a spekulatív és az empirikus tudományok mellett egy harmadik alapvető tudományra van szükség – a dialektikára, amely nem tudásra vagy akaratra, hanem vallásos érzületre vezethető vissza, az „univerzumtól” való függés érzésére. A keresztény hit tehát egyike eme univerzum formáinak, amelyet a történelemben való végtelen cselekvésként értelmezünk. A pedagógia és az etika hittől független fejlődése más szóval nem zárja ki a hitet, hanem sokkal inkább implikálja azt – a vallásos érzést – mint egy harmadik, szükséges utat. A házasságról, családról és nevelésről való beszéd ebből a hitből kiindulva szükséges kiegészítést adja az empirikus és a spekulatív gondolatoknak (*Kimmerle*, 1985). Ezenkívül tudjuk, hogy *Schleiermacher* prédikációit nem annyira közösségének tagjai, sokkal inkább a művelt, gyakran ateista polgárság hallgatta. Prédikációinak a nagy és művelt közönség előtt aratott sikerére a publikációból és az újabb kiadásból következtethetünk, valamint abból a tényből, hogy *Schleiermacher* halála után a hallgatóság elmaradt (*Reich*, 1992).

Ezért indokolt belevenni *Schleiermacher* pedagógiájába a prédikációit (*Barth*, 1982).

A házasság (etika) és a nevelés (pedagógia) közötti kapcsolatról szóló gondolataink feltűnően hasonlítanak a prédikációkéhoz. Mint persze várható volt, egy sor terminus különbözik. Minden együttélés alapja a nemek kapcsolata, a házasság, a család. Erről szól az első prédikáció. A házasság a szeretet szentsége: a nemek szövetsége, akik tökéletesen eggyé akarnak válni, olyannyira, hogy a földi (a hússal való eggyé válás) és az égi (Krisztussal való összetartozás) lét egymással összefonódnak. A férfi és a nő a házasságban tökéletesen feloldódnak egymásban, annak ellenére, hogy természetüknél és a világban elfoglalt helyüknél fogva különbözök. A nőnek kell engedelmessé válnia a férfinak, s ez megtörténik az „Igen” kimondásával. Viszont a férfi nem élhet a nő nélkül: a nő magához láncolja őt. Mint családfő nem annyira a világban tartózkodik, mindig újra vissza-

tér a feleséghez és a családi élethez. A csendes családi körben férj és feleség egyre hasonlatosabbá válik egymáshoz, és megértik egymást mindenben. Minden különbözőséget megszüntet a mindkettőjük által érzett „szívek összhangja”. Ebben a szellemi egységben látjuk meg a mindent éltető és az Istennel való együttlétre törekvő szeretetet. Benne az ember késztetést érez Isten művének cselekvő megvalósítására.

Feltűnő a hasonlatosság az etikával, még ha más is szavakat használ. A legfőbb jó helyett *Schleiermacher* itt Isten országáról beszél. Az ellenpólusok, természet és szellem mint közösség és Krisztus fogalmazódnak meg. A szeretet itt is központi fogalom, de itt az Isten iránt érzett szeretetről van szó. Az etikai tézisnek megfelelően, miszerint a házasságban minden nemek közötti különbségnek el kell tűnnie, nem meglepő *Schleiermacher* részéről Pál ellentétes szavainak interpretációja a nő aláztatosságáról a férfival szemben és a világi ügyektől való tartózkodásáról. A házasságnak tökéletes etikai formaként, vagyis a legfőbb jó szimbólumaként való értelmezése is világosan jelen van: a Megváltóval való közösség alapköve a házasság szent kötelékének megvalósítása.

A második prédikáció után, amely az így értelmezett házasság feloldhatatlanságáról szól, következik három prédikáció a gyermeknevelésről. Hisz a házasság szent köteléke a jövőbeli nemzedékek létrehozására irányul. A három prédikáció – ismét a Szentírás szövegeiből kiindulva – háromszor, de más-más pontra fektetve a hangsúlyt, kifejti a pedagógiai előadásokból ismert ideákat.

Az első prédikáció arról szól, hogy tilos a gyermekeket bántani, elkeseríteni. A második prédikációban a büntetés megengedhetetlenségét, a harmadikban az engedelmisséget tárgyalja.

Azt az intést, hogy a gyermekeket nem szabad bántani (elkeseríteni), nehogy bántortalanokká váljanak, *Schleiermacher* a következőképpen magyarázza. A családban, a házasság által adott egy nagyon erős kötöttség szülők és gyermekek között. Ebből a kötöttségből következik, hogy a szülőknek tulajdonképpen semmit nem kell tenniük a gyermekeik spontaneitásáért vagy az ellen. A szeretet szentségében a gyermekek megtapasztalják a szülők szeretetét, elsősorban az anyáét. E szeretet kihívást és egyben biztos támaszt jelent számukra.

A második prédikációban azt a tézist dolgozza ki *Schleiermacher*, hogy büntetésnek nincs helye a nevelésben. A büntetés feltételezi az engedetlenséget. Erről nem lehet szó: a családban a gyermek a szülőknek közvetlen engedelmisséggel tarozik. A családi nevelésben van ugyan „fegyelmezés”: a szeretetteljes bánásmód következtében létrejött rend, önmérséklet és fegyelmezettség, de ez nem megakadályozza a rosszat, hanem felébreszti a jót. És itt majdnem szó szerint idézi a pedagógiai előadásokat *Schleiermacher*, amelyekben hangsúlyozza, hogy a nevelés maga az együttélés során jön létre, minél tökéletesebb a családi élet (*Kiel*, 1971. 317-330. o.).

A harmadik prédikációban *Schleiermacher* ugyanezt az ideát fejti ki, csak itt a gyermekeknek a szülők iránti mélyes tiszteletét és az engedelmisség módját részletezi. A nevelést tehát egyáltalán nem kell megindokolni: a gyermek azt teszi, amit a szülők elvárnak tőle, egyszerűen azért, mert ők a szülei. Az engedelmisség feltétel nélküli. Minden nevelés alapja a másoktól való függés érzése. Ezt az érzést kell megkapniuk a gyermekeknek, hogy később önmagukká válhassanak. Ezt az érzést nem leépíteni, hanem sokkal inkább kultiválni kell. Ez a kultiválás a szeretetteljes bánásmód által történik:

sejteti a gyermekkel azokat a magasabb rendű értékeket, amelyekre az ember rendeltetett (Laist, 1965).

Mindhárom prédikáció ugyanahhoz az ideához vezet el: egy nagyobb tökéletesség ideájához. A férfi és a nő szerelme, amelybe a gyermeket befogadják, Isten országának megvalósítására, ember és közösség tökéletesítésére irányul. A családban a gyermekek megtapasztalják e tökéletességre való törekvést. Megfordítva, a szülők is megtapasztalják ezt a törekvést a gyermekben, és mindenekelőtt a szülők és gyermekek közötti tökéletesen közvetlen harmóniában, amelyből született. A gyermekben megpillantják a szebb jövőt; szeretetükben azt akarják, hogy gyermeküknek jobb legyen majd, mint nekik volt. Röviden: a szeretet szentségében, ami a családi élet, mindannyian megtapasztalják Isten jövő országát, mindenki kap segítséget Isten országának megvalósítására irányuló törekvéseihez, mindenki beletartozik az üdvösség történetébe. Itt vallásos nyelven fejezi ki *Schleiermacher*, amit a pedagógiában és az etikában mint etikai folyamatot írt le, ahol családi nevelés és etikai tökéletesedés egybeesnek, úgy, hogy a szülők a gyermeknevelés által jobb emberré válnak.

A keresztény családi tűzhelyről szóló prédikációkban más szavakkal, de minden elv jelen van a pedagógiából, és ezek világosan összekapcsolódnak az etika gondolataival. Különbség az, hogy a prédikációkban a házasság etikáját *Schleiermacher* konkrétan kidolgozta a férfi-nő szereposztásra és a házasság felbontására vonatkozó kérdésekkel kapcsolatban; ezzel szemben a nevelésről csak elveket mond és nem tér ki a konkrét feladatokra.

A következő prédikációkban *Schleiermacher* a személyzettel, a „belső cselédséggel” való viszonyt, valamint a vendégszeretetet és a jótékonykodást tárgyalja. Mindezek itt nem is lennének olyan fontosak, ha *Schleiermacher* nem sugallná a következő prédikációban, hogy a házi személyzetet „szükséges rossznak” kell tekinteni. Mint a pedagógiai előadásokban, itt is elmondja, hogy a gyermekek nevelésének szempontjából jobb, ha a család csak azokból a személyekből áll, akiket szeretet köt egymáshoz: házastársi és szülői szeretet. Igaz, itt nem megy olyan messzire, mint a pedagógiai előadásokban, amikor abból indult ki, hogy az ideális család férjből, feleségből és a gyerekekből áll. A Pedagógiával megegyezően, amelyben egy ilyen típusú családot nem teljes családként definiál – amely azt sugallja, hogy a teljes család cselédséggel, habár pedagógiailag nem kívánatos, tulajdonképpen mint családforma elképzelhetetlen – nagy figyelmet szentel (két prédikációt) ezen kapcsolatok keresztény megformálására.

Összegzés

Weniger véleménye szerint *Schleiermacher* pedagógiai elmélete a családról *Pestalozziéval* azonos. *Schleiermacher* elméletének ezek szerint három kritériumnak kell megfelelnie.

- 1) *Schleiermacher* bizonyosan nem redukálja a család pedagógiai jelentőségét egy sor jelentéktelen funkcióra. A család mint nevelési környezet kimondott jelentősége propedeutikus jellegében rejlik, más szóval és paradox módon tulajdonképpen

nem-nevelő-létében. Pedagógiai terminológiával azt mondhatjuk, hogy *Schleiermacher* elméletében mindenekelőtt azt az intuíciót fejezi ki, hogy a családi nevelés elsősorban olyan funkcionális nevelés, amely az együttélés során jön létre, célirányos és előre eltervezett cselekedetek nélkül.

- 2) *Schleiermacher* láthatóan nem vesz igénybe „pótszervezési módozatokat”. Megpróbálja magából a családi realitásból kiindulva megérteni, mi történik a családban. A házitanító személyét kifejezetten elutasítja. A középpontban a szeretet áll: a szülők gyermekük iránt táplált szeretete és a gyermek szeretete a szülei iránt; és mindezek alapja, a házastársi szeretet.
- 3) Hogy *Schleiermacher* is „nevelési kritikával” szolgál-e a világnak, kérdéses. Ha beszélhetünk kritikáról, akkor inkább etikai kritikáról van szó. *Schleiermacher* a világot a legfőbb jó megvalósításának kérdése háttéréből szemléli. A család egy „mozzanat”, mégpedig egy nagyon jelentős mozzanat ebben a folyamatban. Sőt, a család a legfőbb jó egyik szimbóluma, amelyben minden lehetséges ellentét feloldódik. A családnak modellszerepe van, de soha nem lesz a család a nevelés kezdő- és végpontja, mint ahogyan *Pestalozzinál*.

Sőt, *Schleiermacher* – úgy tűnik – *Pestalozzi* nevének említése nélkül erős kritikát fogalmaz meg családpedagógiáját illetően (*Klafki*, 1990). Egyrészt hangsúlyozza, mennyire nem igazán nevelő módon cselekednek a szülők és hogy a családi élet szeretetteljes minősége az előre eltervezett intencionális cselekedeteket kizárja. Másrészt világosan rámutat a családi nevelés és az iskolai nevelés közötti különbségre. Az iskolában a szabályok uralkodnak, a családban a szeretet. Minden céltudatos nevelő cselekedet rontja a család etikai minőségét. A család és az iskola identifikációját, amelyet *Pestalozzi* szorgalmaz, határozottan elutasítja. Másrészt az is feltűnő, hogy *Schleiermacher* ugyan az édesanyát és szeretetét állítja a család középpontjába, de méginkább – és *Pestalozzival* ellentétben – a családi élet szeretetteljes minőségének szán központi szerepet. *Pestalozzi* mindig az édesanyáról beszél, míg *Schleiermacher* inkább a szülőkről.

Ezenkívül világos számára, hogy minden szociális szférának és entitásnak a saját elvei alapján kell tudnia kialakítani „sajátosságát”. Egy ilyen típusú „egyenjogúsítás” inkább közelebb fogja hozni a tökéletesen harmonikus állapotot, mint az egyik entitás rekuperációja egy másik által. Ez az organiztikus idealizmus és optimizmus, amilyen *Pestalozzi* inkább tragikus rendszerében nem található, kizárni látszik egyébként minden egyes, „a világra vonatkozó nevelési kritikát” (*Weinstock*, 1958, 1955).

Irodalom

- Baarn és Frost (1993): Die Wahrheit des Strebens. Grundlagen und Voraussetzungen der Pädagogik Friedrich Schleiermachers, Vierteljahresschrift für wissenschaftliche Pädagogik, 69. 4. sz. 466–489.
- Barth, K. (1982): *The theology of Schleiermacher. Lectures at Göttingen, 1923/24. tanév I. félév.* Eerdmann, Michigan.
- Braun, A. és Bauer, A. (1818): Der christliche Hausstand. Predigten. In: Schleiermacher, F. D. E. (1910): *Werke.* Auswahl in vier Bänden, Bd. 3, Eckhardt, Leipzig, 181–388.

Schleiermacher a családról és a nevelésről

- Brito, E. (1993): Deux théories de l'esprit: Hegel et Schleiermacher. *Revue philosophique de Louvain*, **91**. 1. sz. 31–65.
- Crombrugge, H. van (1992): The childbearing-childrearing connection. Arguments for the assignment of pedagogical responsibilities to biological parents. In: Laboa, J. M. (szerk.): *Family politics / Politicas de la familia*. P.U., Madrid.
- Crombrugge, H. van (1993): Het gezin als androgyne gestalte. Over de vroegromantische wortels van de pedagogische waardering van het gezin, *Pedagogisch tijdschrift*, 18. sz. 187–194. (Különkiadás)
- Crombrugge, H. van (1995): Rousseau on family and education. *Paedagogica Historica*, **31**. 2.sz. 445–480.
- Crombrugge, H. van (kézirat): De vader en de echtelijke liefde bij Pestalozzi. In: Dekker, J. (szerk.): *Verslagen pedagogendag*. Groningen.
- Friebel, H. (1971): Über den Begriff der öffentlichen Erziehung in der Pädagogik Schleiermachers. In: Gerner, B. (szerk.): *Schleiermacher. Interpretation und Kritik*. 103–121. Ehrenwirth, München.
- Günzler, C. (1984): Propädeutik. In: Ritter, J. és Gründer, K. (szerk.): *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Bd. 6: Mo-O, Schwabe, Basel, 1468–1471.
- Jørgensen (1991), Predigt als Selbstdarstellung. In: Meckenstock, G. (szerk.): *Schleiermacher und die wissenschaftliche Kultur des Christentums*. de Gruyter, Berlin, 173–185.
- Kiel, G. (1971): Die Problematik repressiver Erziehungsmaßnahmen bei Schleiermacher. *Pädagogische Rundschau*, **25**. 5. sz. 317–330.
- Kimmerle (1985): De verhouding tussen geloven en denken. Schleiermacher, Hegel en Wij. In: Klever, W. N. A. (szerk.): *Filosofische theologie*. 91–119.
- Klafki, W. (1990): Zur Pestalozzi-Rezeption in der Pädagogik Schleiermachers. In: Springer, S. (szerk.): *Pestalozzi im internationalen Gespräch. Beiträge zu Leben, Werk und Wirkung Johann Heinrich Pestalozzis*. Füssli, Zürich, 229–252.
- Krautkrämer, U. (1979): Staat und Erziehung. Begründung öffentlicher Erziehung bei Humboldt, Kant, Fichte, *Hegel und Schleiermacher*. Johannes Berchmans, München.
- Laist, B. (1965): *Das Problem der Abhängigkeit in Schleiermachers Anthropologie und Bildungslehre*. Ratingen, Henn.
- Leangewandt (1987): Das Ende der Erziehung und ihre Theorie. Ein Versuch über den entwicklungs geschichtlichen Spinozismus von Schleiermachers Erziehungslehre und ihre Verteidigung gegen seine „geschichtliche“ Interpretation durch die Dilthey-Schule. *Zeitschrift für Pädagogik*, **33**. 4. sz. 513–522.
- Lichtenstein, E. (1959, szerk.): Theorie der Erziehung. Die Vorlesungen aus dem Jahre 1826 (Nachschriften). *Ausgewählte pädagogische Schriften*. Schöningh, Paderborn, 36–243.
- Meier-Dörken, C. (1985): Zum Verhältnis zwischen Schleiermachers Predigten und seinen romantischen Schriften. In: Selge, K.V. (szerk.): *Internationaler Schleiermacher-Kongreß 1984*. de Gruyter, Berlin, 661–679.
- Moxter, M. (1992): *Güterbegriff und Handlungstheorie*. Eine Studie zur Ethik Schleiermachers. Kok, Kampen.
- Preuß, E. (1966): *Die Stellung und Bedeutung der Familie in der Pädagogik Schleiermachers*. Westfälische Wilhelmsuniversität (Diss.), Münster
- Reble, A. (1971): Schleiermacher und das Problem einer Grundlegung der Pädagogik (1951). Gerner, B. (szerk.): *Schleiermacher. Interpretation und Kritik*. 59–74. Ehrenwirth, München.
- Reich, A. (1992): *Friedrich Schleiermacher als Pfarrer an der Berliner Dreifaltigkeitskirche 1809–1834*. de Gruyter, Berlin.
- Schleiermacher, F. D. E (1910): *Grundlinien einer Kritik der bisherigen Sittenlehre*. (Werke in vier Bänden, 1). Meiner, Leipzig.

Hans van Crombrugge

- Schleiermacher, F. D. E (1984): Über den Begriff des höchsten Gutes. Erste Abhandlung (1827. május 17.) és Zweite Abhandlung (1830. június 24.). In: *Philosophische Schriften*, (szerk. J. Rachold), Union, Berlin, 320–339 és 341–362.
- Schleiermacher, F. D. E (1989): Über das höchste Gut (1789). In: Kritische Gesamtausgabe, 1,1, Jugendschriften de Gruyter, Berlin, 1787–1796 és 83–125.
- Schleiermacher, F. D. E (1913): Brouillon zur Ethik (1805/06). In: *Werke*. Auswahl in vier Bänden. Meiner, Leipzig. 314.
- Scholz, G. (1983): Schleiermachers Theorie der modernen Kultur. Mit vergleichendem Blick auf Hegel. In: Pöggeler and A. Gethmann-Siebert (szerk.): *Kunsterfahrung und Kulturpolitik im Berlin Hegels*. Hegelstudien, Bonn, 131–151.
- Schulze, W. (1961): Stand und Probleme der erziehungswissenschaftlichen Schleiermacher-Forschung in Deutschland. *Paedagogica Historica*, 1. 2. sz. 291–326., 292.
- Schurr, J. (1975): *Schleiermachers Theorie der Erziehung. Interpretation zur Pädagogikvorlesung von 1826*. Schwann, Düsseldorf, 34.
- Trillhaas, W. (1952): Schleiermachers Predikt, Berlin: de Gruyter; W. Gräb (1985): Predigt als kommunikativer Akt. Einige Bemerkungen zu Schleiermachers Theorie religiöser Mitteilung. In: Selge, K. V. (szerk.): *Internationaler Schleiermacher-Kongreß 1984*. Berlin, 643–659.
- Weinstock, H (1958) „Selbstbewußte oder schuldbewußte Erziehung?“ (Realer Humanismus. Eine Ausschau nach Möglichkeiten seiner Verwirklichung, Quelle and Meyer, Heidelberg.
- Weizsäcker, H. (1927): *Schleiermacher und das Eheproblem*. Mohr, Tübingen.
- Weniger, E. és Schulze, T. (1966. szerk.): *Pädagogische Schriften*. Band 1: Die Vorlesungen aus dem Jahre 1826. Küpper, Düsseldorf.
- Weniger, E. (1964): Zur Geistesgeschichte und Soziologie der pädagogischen Fragestellung (1936). In: Röhrs, H. (szerk.): *Erziehungswissenschaft und Erziehungswirklichkeit* (346–363. o.), Akademische Verlagsgesellschaft, Frankfurt, 348–349.

ABSTRACT

HANS VAN CROMBRUGGE: SCHLEIERMACHER ON FAMILY EDUCATION

Friedrich Daniel Schleiermacher (1767–1834), a German theologian and educator, represented an individual and unique tendency, which was different from the majority of education systems of his age. In contrast to Herbart (but similarly to Pestalozzi) he put a great emphasis on the social components of education, on the “communal circles”, which are stratified on each other and in which children are brought up. Yet, within these he attached great importance to the family. According to his approach, family serves to prepare children for formal schooling. He points out the distinctive feature of education in this environment; this is an action during human coexistence in which the intentional feature is pushed into the background. Ideal family education springs from parental love and strives toward the realisation of ethical values (for example, „the supreme good”). Simultaneously, Schleiermacher draws a much more realistic picture of contemporary family education than Pestalozzi. He does not intend to identify family with school education, and he acknowledges that the affectionate quality of family life excludes preplanned intentional acts. Schleiermacher uses his special terminology to describe certain phenomena which are defined by present-day educational sociology (for example, socialisation). The influence of his thoughts has not been so fundamental as that of Herbart's, but a number of representatives of Hungarian personality pedagogy (for example, István Schneller) were strong adherents to his pedagogical system.

Magyar Pedagógia, **100**. Number 1. 3–15. (2000)

Levelezési cím / Address for correspondence: Hans van Crombrugge, Tiensestraat 120, B-3000 Leuven, Belgium